

Minna Rainio

Taiteen ja tutkimuksen rajamailla – lähtökohtia mediataiteen ja kulttuurintutkimuksen vuoropuheluun.

Suomea ja Venäjää erottaa toisistaan noin 1200 kilometrin pituinen maaraja. Neuvostoliiton aikana se ei ollut ainoastaan kahden valtion välinen raja vaan se erotti toisistaan myös kaksi erilaista ideologiaa. Nykyään se on EU:n ulkoraja ja yksi suurimmista sosioekonomisista rajoista maailmassa. Vielä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeenkin tämä raja erottaa toisistaan kaksi maailmaa, ja sen vaikutukset suomalaiseen mielenmaisemaan ulottuvat syvälle (Ahponen - Jukarainen 2000, 7).

Valtioiden väliset selkeät rajat ovat historiallisesti yhtä tuoreita kuin ajatus yhtenäisestä kansallisvaltiostakin (Renan [1882] 1993, 10, 16-17; Hobsbawn, 1984, 1-13). Rajat eivät ole luonnostaan olemassa olevia vaan ne ovat ihmisten luomia konstruktioita, joita rakennetaan, kuvitellaan ja ylläpidetään jokapäiväisen elämän käytännöissä, ideologioissa ja kertomuksissa, joiden avulla yhteisöt ja ihmiset luovat identiteettejään (Paasi, 2000, 1).

Rajamailla (Minna Rainio & Mark Roberts 2004) on kolmesta rinnakkaisesta videoprojisoinnista koostuva dvd-installaatio, jonka keskeinen teema on Suomen ja Venäjän välinen raja. *Rajamailla* sai ensi-iltansa Nykytaiteen museo Kiasmassa tammikuussa 2004 osana *Historiaa nopeammin* –näyttelykokonaisuutta ja teos on sen jälkeen ollut esillä useissa näyttelyissä Suomessa ja ulkomailla.¹

Tässä artikkelissa esittelen *Rajamailla* –videoteosta ja siihen liittyvää pro gradu-työtäni “Rajamaisemassa, paikassa ja muistoissa. Suomen ja Venäjän rajan merkitykset Rajamailla-videoinstallaatiossa” (Minna Rainio 2004). Aluksi kerron lyhyesti Rajamailla-videoinstallaatiosta ja seuraavaksi esittelen siihen liittyvän tutkimukseni metodologisia lähtökohtia. Pohdin myös taiteellisen työni ja tutkimuksen välistä vuorovaikutusta. Valmistelen väitöskirjaani Taideteollisen korkeakoulun Elomedia-tutkijakoulussa ja samat kysymykset ovat lähtökohtia myös väitöskirjatutkimukseni taiteellisen ja tutkimuksellisen osan vuorovaikutuksessa.

Rajamailla

“Kuinka yhdellä kartalle piirretyllä viivalla voi olla niin suuri vaikutus ihmisiin ja siihen miten he elävät? Miten pieni alue hakattua metsää vaikuttaa niin merkittävästi ihmisten jokapäiväiseen elämään? Kuinka niin tyhjä tila voikin olla niin täynnä merkitystä?” (Rainio & Roberts 2004, 20)

---

¹ Leaps of Faith, Nicosia, Kypros. Mediakeskus Vyhod, Petroskoi, Venäjä. Werstas, Tampereen työväen museo. Aineen taidemuseo, Tornio. “Locus Loppem” Kunsthalle Lophem, Belgia. “Next Door” Barents Arts Triennial, Kirkkonieki, Norja. “Rencontres Internationales Paris/Berlin”, Pariisi, Ranska.

Valmistelemme yhdessä Mark Robertsin kanssa videoteosten trilogiaa "If you could see me now". *Rajamailla* on trilogian ensimmäinen osa. Trilogian toinen osa, videoinstallaatio *Kahdeksan Huonetta* käsittelee naiskauppaa eräänlaisena "varjoglobalisaationa"² ja kolmas osa *Angles of Incidence/Kohtaamiskulmia* kertoo maahanmuuttajien kokemuksista ja muistoista. Kaikki trilogian osat ovat monikuvavideoinstallaatioita, ne siis koostuvat useista rinnakkaisista videoprojisoinneista. Teokset liittyvät teemallisesti toisiinsa, sillä ne käsittelevät ihmisiä, jotka ovat jollain tavoin – maantieteellisesti tai sosiaalisesti – paikantuneet sivuun ja laidoille valtakulttuurien ytimistä. Kaikki teokset myös tarkastelevat niitä kokemuksia ja muutoksia, joita ihmiset kokevat siirtyessään yhdestä paikasta, ajasta ja tilanteesta uuteen, toiseen ja erilaiseen.

Rajamailla on videoinstallaatio; se lähestyy aihettaan yhdistellen faktaa, fiktiota ja fantasiaa ja sijoittuu siten mediataiteen ja dokumentin välimaastoon. Teos koostuu kolmesta rinnakkaisesta videoprojisoinnista, vasemmalla puolella nähdään kuvia Suomen ja oikealla puolella Venäjän rajaseuduista. Keskimmaisessa projisoinnissa on kuvia itse rajavyöhykkeeltä, metsään hakatusta raja-aukosta, rajapylväistä ja muista rajan fyysisistä merkeistä maisemassa. Teoksessa kuullaan suomalaisten ja venäläisten rajaseuduilla asuvien ihmisten puhetta, jossa he kertovat menneisyydestään ja nykyisyydestään rajaseudulla ja pohdiskelevat, miten rajan läheisyys on vaikuttanut heidän elämäänsä ja miten he ovat kuvitelleet sen mitä rajan toisella puolella on.

Rajamailla -teokseen liittyvä tutkimuksellinen osa syventää ja analysoi teoksen teemoja asettaen ne historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin ja luo siten taustaa myös taiteellisen osuuden, videoinstallaation, tulkinnoille (vrt. Eskola, 1997, 20). Tutkimusessani analysoin videoteosta varten kerättyä haastattelumateriaalia kulttuurihistoriallisen viitekehyksen kautta, tutkin teoksen visuaalista aineistoa kulttuurimaantieteen ja maisematutkimuksen näkökulmista ja tarkastelen taiteen ja tutkimuksen välistä vuorovaikutusta työssäni.

Keskeinen lähdemateriaalini koostuu videoteosta varten kerätyistä rajaseudun asukkaiden kertomuksista, joita analysoin. Pohdin miten ihmiset, jotka ovat asuneet Suomen ja Venäjän rajan fyysisessä läheisyydessä kertovat rajasta *Rajamailla*-teoksessa. Kysyn miten nämä ihmiset puheellaan tuottavat, kuvittelevat ja merkityksellistävät rajaa. Miten heidän kertomuksensa omasta elämästään ja identiteetistään rakentuu, kun maantieteellinen välimatka rajalle on lyhimmillään vain 400 metriä? Käyn lyhyesti läpi myös kulttuurimaantieteellistä rajatutkimusta liittyen erityisesti identiteetteihin sekä Suomen ja Venäjän väliseen rajaan, ja tarkastelen kollektiivisen ja yksityisen muistin käsitteitä kulttuurihistorian viitekehyksen kautta. Pohdin myös, miten haastattelu- ja muisteluaineistoa voi käyttää tutkimuksen lähteenä, ja millaisia rajoituksia haastatteluaineiston tulkintaan näissä konteksteissa mahdollisesti liittyy.

---

² Vrt. Elina Penttinen: *Corporeal Globalization. Narratives of embodied subjectivity and otherness in the sexscapes of globalization*. Tampereen yliopistopaino 2004.

Rajamailla-teoksen kuvamateriaali koostuu pääasiassa staattisista otoksista, jotka ovat maisemia kaupungeista, kylistä ja maaseudulta rajan molemmin puolin. Teoksessa suomalainen ja venäläinen maisema näyttävät kuitenkin hyvin samanlaisina. Nämä maisemat ovat usein tyhjiä ja hiljaisia, mutta silti jollakin tavalla täynnä merkitystä. Tutkimuksessani tarkastelen videoinstallaation visuaalista puolta pääasiassa tilan, paikan ja maiseman tutkimuksen kautta. Kysyn, millaisia merkityksiä raja saa ja miten raja muotoutuu *Rajamailla*-installaatiossa esitetyissä maisemissa. Mitä merkityksiä tilalla, paikalla ja maisemalla on installaatiossa? Miten installaation triptyykkimuoto vaikuttaa rajan teeman käsittelyyn? Millaisia merkityksiä tarinoiden ja kuvan vuorovaikutus tuo teokseen?

Tutkimukseni analysoi rajan merkityksiä *Rajamailla*-teoksessa sekä ajallisuuden, historian ja muistin käsitteiden kautta että tilallisuuden, paikan ja maiseman viitekehyksistä käsin (vrt. Soja 1989, 21).³ Tilallisuutta ja ajallisuutta ei voi kuitenkaan erotella jyrkästi toisistaan, vaan ne ovat olemassa samanaikaisesti ja jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään (Syrjämää & Tunturi 2002, 9. Ks. myös Massey 1994, 2-3). Ihmiset elävät ajassa ja tilassa, osana historiaa ja maantiedettä (Soja 1989, 11). *Rajamailla*-videoteoksessa tarinoiden maisemat, historioiden tilat ja muistien paikat käyvät vuoropuhelua keskenään, ja myös työni tutkimuksellinen osuus pyrkii olemaan dialogi näiden teemojen välillä. Tavoitteenani onkin, että nämä kaikki teemat kohtaavat tutkimuksessani luoden kenties "kolmannen tilan" tieteen ja taiteen, nykyisyyden ja menneen, fiktion ja dokumentin, mielikuvituksen ja representaation rajamaastossa (vrt. Syrjämää & Tunturi 2002, 10).⁴

Dialogia taiteen ja tutkimuksen raja-alueilla ja kohtaamispisteissä

Tutkijana ja taiteilijana toimin eri tieteenalojen ja taiteenalojen rajoilla ja myös oma ammatillinen identiteettini häilyy taiteilijuuden ja tutkijuuden määrittelemättömällä raja-alueella. Taiteelliseen työhöni liittyvässä tutkimuksellisessa osassa syvennän videoteoksessa esiintyviä teemoja monitieteisen kulttuurintutkimuksen, taiteentutkimuksen ja kulttuurihistorian näkökulmista, enkä niinkään tee esimerkiksi semioottista, tekstuaalista tai narratiivista analyysiä teoksen kerronnasta, editoinnista tai kuvista. Tutkimus ei myöskään keskity varsinaisesti tarkastelemaan omaa taiteen tekemisen prosessiani. Lähtökohdaltaan tapani yhdistää taiteellinen ja tieteellinen osuus vertautuu väljästi esimerkiksi Taneli Eskolan tai Juha Suonpään väitöskirjoihin. Molemmat väitöskirjat liittyvät valokuvaan, ja niissä yhdistyy taiteellinen ja tieteellinen osuus. Kummassakaan työssä itse taiteellinen osuus ei kuitenkaan ole suoranaisesti analyysin kohteena. Taneli Eskola toteaa oman tutkimuksensa esipuheessa, että "[k]uvatutkimus osana yleisempää kulttuurintutkimusta ammentaa ilmiöiden sisällöistä ja olemuksista. [– –] Pidän sisältölähtöisyyttä hyödyllisenä valokuva-analyysin kannalta, tuleehan muotoseikoissa pitäydittäessä juuri valokuvia

³ Edward Soja viittaa John Bergerin teokseen "And our faces, my heart, as brief as photos".

⁴ Syrjämää & Tunturi viittaavat Edward Sojan termiin *third space* jonka mukaan tila ei ole ainoastaan konkreettisesti havaittava ja mitattava ilmiö vaan myös mielikuvituksen ja representaation tuote. *Third space on* näiden vaihteleva summa.

tutkittaessa seinä nopeasti vastaan” (Eskola 1997, 10). Eskola myös huomauttaa, että tutkimuksen ja taidetuotannon on perinteisesti ajateltu kohtaavan siten, että taide on tutkimuksen kohteena. Omassa tutkimuksessaan Eskola kuitenkin tavoittelee monisyisempää taiteen ja tutkimuksen vuorovaikutussuhdetta (Ibid, 20).

Myöskään omassa tutkimuksessani videoteos ei itsessään ole suoranaisesti tutkimuksen tai analyysin kohteina. Tutkimus kirjoittamisprosessina ja tutkimus taiteen tekemisen prosessina kulkevat rinnakkain, dialogissa ja toinen toistaan täydentäen. Taiteellista työskentelyäni voisikin nimittää eräänlaiseksi (audio)visuaaliseksi kulttuurintutkimukseksi, jossa taideteos on myös itsessään tutkimuksen tekemisen väline, yksi menetelmä tutkimuskysymysten ja teemojen käsittelemiseen.

Taiteellinen osa, videoinstallaatio, tuo tutkimukseen mukaan myös aistimellisuuden: kuulon, näön ja tilallisuuden. Omalla tavallaan taideteos voikin tuottaa tietoa kokemuksellisuuden kautta. Esimerkiksi monikuvavideoinstallaatioissa tilan kokemus on keskeinen ja erilainen verrattuna esimerkiksi perinteiseen elokuvaan (vrt. Malm 2003, 66).

Kaikissa “If you could see me now” -trilogian videoinstallaatioissa taideteoksen sisältö heijastuu oleellisesti installaatiotilan käyttöön. *Rajamailla* -teos on jaettu kolmelle valkokankaalle; rajaseudun jaettu tila heijastuu siis installaation esillepanoon. Naiskauppaa käsittelevä *Kahdeksan huonetta* -installaatio muodostuu kahdeksasta videoprojisoinnista, jotka muodostavat ringin jonka keskellä katsoja istuu. Videoteoksen ohi ei voi kulkea vaan sen sisään on mentävä. Teoksen tarkoituksena on luoda kokemus disorientoivasta ja epämurkavasta tilasta. Teos kiertää kehää yleisön ympärillä ja lopulta katsojan on vaikea tietää mistä teos alkaa ja mihin se loppuu. Trilogian kolmas osa käsittelee maahanmuuttajia ja niitä tilanteita ja prosesseja, joiden läpi maahanmuuttajien on kuljettava tullakseen osaksi uutta kotimaataan. Myös installaatioissa katsojan on konkreettisesti “kuljettava” näiden fyysisten tilojen ja prosessien läpi, yhdestä videoprojisoinnista seuraavaan, käydäkseen prosessin läpi yhdessä teoksen henkilöiden kanssa.

Taideteokseen liittyvä tutkimuksellinen osa on metodologisesti monitieteinen ja se yhdistää kulttuurintutkimusta, kulttuurihistoriaa ja kulttuurimaantiedettä, sekä poimii lähtökohtia myös naistutkimuksesta, taiteentutkimuksesta ja mediatutkimuksesta. Väitöskirjassaan *Valokuvaa ei ole* Janne Seppänen onkin todennut, että kulttuurintutkimus on lähtökohdiltaan monitieteistä, ja kunkin tutkimuskohteen teoreettiset lähtökohdat poimitaan useilta eri alueilta. Täten kulttuurintutkimuksessa ei ole olemassa yhtä yhtenäistä teoreettista kaavaa, jonka voisi universaalisti liittää eri tutkimuksiin. Teorian merkitys ja käyttökelpoisuus on aina sidottu konkreettiseen, yksittäiseen tutkimukseen (Seppänen 2001, 70-71).

Seppänen nostaa esiin myös muutamia muita keskeisiä kulttuurintutkimuksen metodologisia lähestymistapoja. Ensinnäkin tutkimuksessa otetaan huomioon se, että tutkimus ja siten myös itse tutkijan identiteetti on historiallisesti ja kulttuurisesti ehdollinen, muuttuva ja moninainen.

Tutkija itse ei ole kulttuurin ja historian ulkopuolella. Tutkimuksessa tehdään myös näkyväksi tutkijan oma positio, tutkija on siis aina oman tutkimuksensa *tulkitseva* subjekti (Ibid. Ks. myös Immonen 2001, 25).

Myös kulttuurihistoriallinen tutkimus korostaa tutkijan ja tutkimuskohteen mutta myös nykyisyyden ja menneisyyden välistä *dialogisuutta*. Toinen keskeinen käsite tutkimuksessa on *kulttuurisuus*. Ihmisten ajatukset, toiminta ja ratkaisut eivät synny tyhjiössä, vaan ne ovat kulttuurisesti ja historiallisesti muovautuneita, samanaikaisesti yksilöllisiä ja yhteisöllisiä (Immonen 2001, 21-25). Kari Immonen kirjoittaa, että esimerkiksi taidetta ei kulttuurihistorian näkökulmasta tarkastella ainoastaan taiteena, vaan “[– –] taidekin on on ensisijaisesti tapa jäsentää maailmaa ja sitä kautta yksi kulttuuriin ja elämäntapaan kuuluvien valintojen alue” (Ibid, 25).

Mikko Lehtonen on puolestaan määrittellyt kulttuurintutkimuksen lähtökohdiksi mm. monitieteisyyden, maailmallisuuden, kontekstuaalisuuden ja itserefleksisyyden (Lehtonen, 2005). Monitieteisyys toteutuu eri tieteenalojen törmäys- ja kohtaamispaikoissa, katvealueilla ja ei-kenenkään maalla. Maailmallisuus kulttuurintutkimuksessa tarkoittaa sitä, että tutkimus lähtee “tavallisten” ihmisten arjen kokemuksista. Tutkimus pyrkii myös purkamaan akateemisen ja ei-akateemisen maailman välistä eroa niin, että tutkimus ei eristäydy omaan erilliseen käsitemaailmaansa. Maailmallisuuteen liittyy myös eräänlainen “utooppinen” ulottuvuus, toisenlaisten, mahdollisten ja kenties myös parempien maailmojen kuvittelemisen. Tähän liittyy valtarakenteiden näkyväksi tekeminen ja purkaminen.

Samat metodologiset lähtökohdat ovat keskeisiä oman työni tutkimuksellisessa osassa, mutta omalla tavallaan ne ovat läsnä myös oman taiteellisen työskentelyprosessini taustalla. Kaikki “If you could see me now” -trilogian videoinstallaatiot käsittelevät jotakin yhteiskunnallista aihetta –

Suomen ja Venäjän välistä rajaa, naiskauppaa, maahanmuuttajia – lähestyen sitä yksittäisten ihmisten arjen, muistojen ja kertomusten kautta. Videoteokset yhdistävät vaikutteita useista eri taiteen tekemisen traditioista kuten esimerkiksi valokuvataiteesta, elokuvasta, dokumenteista, installaatioista ja äänitaiteesta. Ne sijoittuvat siten taiteenalojen, mutta myös dokumentin ja taiteen sekä totuuksien ja kuvitelmiin rajoille. Teokset sijoittuvat luontevasti myös taiteen ja tutkimuksen rajalle, sillä taiteelliseen työskentelyprosessiin ja sen lähtökohtiin liittyy aina kiinteästi kulttuurintutkimuksellisen taustatutkimuksen tekeminen teoksen aihepiiriin liittyen. Mediataideteosten avulla haluan tuoda tutkimusaiheeni yliopistoyhteisöstä myös laajemman yleisön nähtäväksi, herättää kysymyksiä ja tuoda esille vaihtoehtoisia tapoja nähdä yhteiskunnallisia ilmiöitä.

Mediataiteen tutkimus keskittyy usein mediateknologiaan ja teknologisiin sovelluksiin. Mediataide pohtii kuitenkin samoja universaaleja kysymyksiä kuin taide yleensäkin, mutta käyttäen apunaan mediateknologioita. Omassa työssäni tutkinkin mediataidetta taiteen ja kulttuurin tutkimuksen kentällä. Keskeisintä on siis mediataideteoksen *sisältöjen* ja *teemojen*

pohdinta ja syventäminen tutkimuksellisessa osuudessa. Samalla tutkimus liittyy taideteoksen teemat myös laajempaan yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiin.

Lähteet

Videoteos: *Rajamailla/Borderlands* 2003. DVD-installaatio, 26 min. Käsikirjoitus, kuvaus, ohjaus ja editointi: Minna Rainio ja Mark Roberts.

Tutkimuskirjallisuus

Ahponen, Pirkkoliisa ja Jukarainen, Pirjo 2000: Introduction. Teoksessa Ahponen Pirkkoliisa ja Jukarainen Pirjo (toim.): *Tearing Down the Curtain, Opening the Gates. Northern Boundaries in Change*, Sophi, Jyväskylä.

Eskola, Taneli 1997: *Aulanko-kuvaston muutosten tulkinta*, Musta Taide.

Hobsbawn, Eric 1984: Introduction: Inventing traditions. Teoksessa Eric Hobsbawn ja Terence Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press.

Immonen, Kari 2001: Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.): *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Malm, Magdalena 2003: The idea of linearity bothers me: Interview with Eija-Liisa Ahtila 30.Oct 2001. Teoksessa Arrhenius, Sara et.al (eds.): *Black Box Illuminated. An anthology on contemporary film and video installations*. ASPIS, NIFCA ja Propexus.

Massey, Doreen 1994: *Space, Place and Gender*, Polity Press.

Paasi, Anssi 2000: The Finnish-Russian border as a shifting discourse: Boundaries in the world of de- and re-territorialisation. Teoksessa Ahponen Pirkkoliisa ja Jukarainen Pirjo (eds.): *Tearing Down the Curtain, Opening the Gates. Northern Boundaries in Change*, Sophi, Jyväskylä.

Penttinen, Elina 2004: *Corporeal Globalization. Narratives of embodied subjectivity and otherness in the sexscapes of globalization*. Tampereen yliopistopaino.

Rainio, Minna & Roberts, Mark 2004: *Borderlands. Framework – the Finnish Art Review*, 1/2004

Renan, Ernest 1994/1882: What is a nation? Teoksessa Bhabha H. (ed.): *Nation and Narration*, Routledge.

Seppänen, Janne 2001: *Valokuvaa ei ole*, Musta Taide, Suomen valokuvataiteen museo.

Soja, Edward, W. 1989: History:Geography:Modernity. Teoksessa *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso.

Syrjämäa, Taina & Tunturi, Janne 2002: Johdanto. Teoksessa Syrjämäa, Taina ja Tunturi, Janne (toim.): *Eletty ja muistettu tila* Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Painamattomat lähteet

Lehtonen, Mikko 2005: *Kulttuurintutkimus ja audiovisuaalinen kulttuurintutkimus*. Luennot Lapin yliopiston tutkijakoulussa 15-16.9.2005

Rainio, Minna 2004: *Raja maisemassa, paikassa ja muistoissa. Suomen ja Venäjän rajan merkitykset Rajamailla- videoinstallaatiossa*. Pro gradu- tutkielma. Audiovisuaalinen mediakulttuuri. Lapin yliopisto 2004.